

שם העבודה : איכות הلمידה המתווכת באינטראקציה בין אחאים בוגרים ואחאים צעירים עם

או בלי פיגור שכלי : השפעות תיווך האם ויחסי אחאים

שנה : 2009

מס' קטלוגי : 551

שם המגיש : דיקלה חנוכה לוי

המנחים : פרופ' דוד צוריאל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן

תקציר המחקר

במחקר הנוכחי נעשה ניסיון לבחון את אופייה ואיכותה של האינטראקציה התיווכת המתקיימת בין אחאים בוגרים ואחאים צעירים עם פיגור שכלי בהשוואה לאופייה ואיכותה של האינטראקציה התיווכת המתקיימת בין אחאים בוגרים ואחאים צעירים עם התפתחות תקינה. כמו כן, בדקנו באיזו מידה מושפע התיווך אותו מציגים האחאים הבוגרים לאחאים הצעירים שלהם ממצב האינטראקציה (משחק חופשי לעומת הוראה-מובנית), מרמת התיווך אליה הם נחשפים במהלך האינטראקציה עם האם ומאיכות היחסים עם האח הצעיר.

אחאים, ככלל, מבליים שעות רבות במשך היום האחד עם השני. בזמן זה מתקיימות ביניהם אינטראקציות רבות ומגוונות. אינטראקציות אלו איכותיות באופיין וטומנות בחובן התנהגויות רבות של חיקויים (Modeling), גילויים רגשיים, טיפול ודאגה וגם התנהגויות של הוראה והעברת מידע. ניתן לומר כי באינטראקציה אחאית קיימת התעניינות של האחד בהתנהגות של האחר ולאח הבוגר תפקיד חשוב בהתפתחות הקוגניטיבית של האח הצעיר (Azmitia & Hesser, 1993).

מחקרים מצביעים כי אחאים של ילדים עם פיגור שכלי נוטים לקבל על עצמם בשכיחות גבוהה את תפקיד העוזר, המלמד, המפעיל והאחראי באינטראקציה עם האח עם המוגבלות (e.g., Gibbs, 1993; Stoneman, Brody, Davis & Crapps, 1987, 1989). אחאים של ילדים עם התפתחות תקינה, לעומת זאת, נוטים לקבל על עצמם בעיקר תפקידים ברמה החברתית של חברות, תמיכה רגשית, מודל לחיקוי והזדהות ושותפים למשחק (Furman & Buhrmester, 1985).

נראה, אפוא, כי חשוב ומעניין לבחון את התנהגויות התיווך של אחאים בוגרים לילדים עם פיגור שכלי במהלך האינטראקציה ביניהם. השאלה המרכזית במחקר זה הייתה האם רמת התיווך של אחאים בוגרים לילדים עם פיגור שכלי תהיה שונה מרמת התיווך של אחאים בוגרים לילדים עם

התפתחות תקינה בעלי גיל מנטאלי או כרונולוגי הדומה לזה של האח עם הפיגור? מרכיבי האינטראקציה התיווכית שנבדקו במחקר זה מבוססים על תיאוריית ההתנסות בלמידה מתווכת של פוירשטיין (Feuerstein, Rand & Hoffman, 1979). התנהגויות התיווך המרכזיות שנצפו בקרב האחים הבוגרים היו: (א) כוונה והדדיות (מיקוד), (ב) משמעות (ריגוש/שיום), (ג) טרנסצנדנטיות (הרחבה), (ד) תחושת יכולות (עידוד) ו- (ה) ויסות התנהגות. כמו כן, נצפו שכיחות הופעתן של תגובות האח הצעיר לתיווך המוענק לו על ידי האח הבוגר על פי שני מרכיבי התנהגות: התנהגות ורבאלית והתנהגות בלתי ורבאלית.

מחקרים קודמים המבוססים על תיאוריית הלמידה המתווכת דנו בהשפעה שיש לגורמים שונים הקשורים במלמד, בלומד ובאינטראקציה, על סגנון ההוראה התיווכי. ברוב המקרים נמצא כי התהליך התיווכי אינו רק משתנה המשפיע על ההתפתחות הקוגניטיבית של הילד אלא גם משתנה המושפע בעצמו מגורמים שונים (קוגניטיביים, רגשיים ואישיותיים). לפיכך, במחקר חדשני זה, העוסק בתהליכי תיווך המתקיימים בין זוגות אחים הכוללים ילד עם פיגור שכלי בהשוואה לתהליכי תיווך המתקיימים בין זוגות אחים בעלי התפתחות תקינה (עם פערי גיל מנטאליים וכרונולוגיים), ביקשנו להתמקד בנוסף בהשפעה של גורמים מקדימים איתם מגיע המתווך (האח הבוגר) לתהליך התיווכי על רמת התיווך שלו. גורמים אלה הם: רמת התיווך אליה נחשף האח הבוגר במסגרת המשפחה (רמת תיווך אם) ואיכות היחסים של האח הבוגר עם האח הצעיר. כמו כן, בדקנו את ההשפעה של מצב האינטראקציה קרי, מצב של משחק חופשי לעומת מצב הוראתי-מובנה, על רמת התיווך של האח הבוגר.

המדגם כלל 75 זוגות אחים ואימותיהם אשר חולקו לשלוש קבוצות מחקר: (א) קבוצת פיגור שכללה אחים בוגרים בגילאי 10.5 עד 14 שנים ואחים צעירים עם פיגור שכלי בגילאי 6.5 עד 11.5 שנים. (ב) קבוצת השוואה מנטאלית שכללה זוגות אחים בעלי התפתחות תקינה אשר גילאי האחים הבוגרים נעו, גם כן, בין 10.5 עד 14 שנים, אולם גילאי האחים הצעירים נעו בין 3.5 ל-6 שנים. בקבוצה זו, גילו הכרונולוגי של האח הצעיר הושווה לרמת ההתפתחות השכלית של הילד עם הפיגור השכלי, שהיה מושא התווך בקבוצה הראשונה. (ג) קבוצת השוואה כרונולוגית שכללה, גם כן, זוגות אחים בעלי התפתחות תקינה ובה טווח הגילאים של האחים הבוגרים היה דומה לטווח

הגילאים של האחאים הבוגרים בשתי הקבוצות הקודמות, וטווח הגילאים של האחאים הצעירים היה דומה לטווח הגיל הכרונולוגי של הילד עם הפיגור השכלי.

המטרה של מערך מחקרי זה הייתה לבדוק באיזו מידה ניתן לייחס את הממצאים שיושגו דווקא להיות האח הצעיר עם פיגור שכלי (תוך פיקוח על רמתו השכלית הנמוכה על ידי השוואה עם הקבוצה המנטאלית) או דווקא להיות האח הצעיר בגיל כרונולוגי נתון (תוך פיקוח על גילו על ידי השוואה עם הקבוצה הכרונולוגית).

התצפיות באינטראקציות אח בוגר-אח צעיר והתצפיות באינטראקציות אם-ילד (אח בוגר) הוסרטו במסרטת וידאו בשני מצבים: משחק חופשי והוראה-מובנית. תצפיות אלו נערכו בסביבה הטבעית של המשתתפים (בביתם) ונמשכו 20 דקות לכל אינטראקציה (אח-אח ואם-ילד) מתוכן 10 דקות לכל מצב (חופשי ומובנה). ניתוח האינטראקציות (אח-אח, אם-ילד) התבסס על כלי לניתוח תצפית מובנית (OMI) שפותח על ידי קליין וחב' (Klein, Wieder & Greenspan, 1987) וכן על התאמת הכלי לתצפית על אינטראקציות בין עמיתים (Shamir & Tzuriel, 2002).

איכות היחסים בין האחאים נבדקה במחקר זה באמצעות שאלון יחסי אחאים (עליו ענה האח הבוגר) שפותח על ידי פורמן ובורמהסטר (Furman & Buhrmester, 1985) ומתייחס לארבעה גורמים לפיהם ניתן לאפיין יחסי אחאים: חום וקירבה, מעמד וסמכות, קונפליקט ויריבות (להלן 'העדפה הורית')- כל גורם מורכב ממספר סולמות הבודקים אותו.

ממצאי המחקר הנוכחי תמכו במרבית ההשערות. אחאים בוגרים בקבוצת הפיגור העניקו, באופן מובהק, תיווך רב יותר ואיכותי יותר לאחאים הצעירים בהשוואה לאחאים בוגרים של ילדים בעלי התפתחות תקינה, התואמים בגילם לגיל המנטאלי או לגיל הכרונולוגי של הילד עם הפיגור. יתרה מזאת, הממצאים הצביעו על כך שאחאים בוגרים בקבוצת ההשוואה המנטאלית העניקו, באופן מובהק, תיווך רב יותר ואיכותי יותר לאחאים הצעירים שלהם מאשר אחאים בוגרים בקבוצת ההשוואה הכרונולוגית. נראה כי אחאים מתווכים מתאימים את רמת התיווך שלהם בהתאם למאפייני הילד לו הם מתווכים: עם או בלי פיגור שכלי, בעל רמה שכלית נמוכה או גבוהה.

בנוסף, אחאים צעירים עם פיגור שכלי, בהשוואה לאחאים צעירים בקבוצה הכרונולוגית (בעלי רמה שכלית גבוהה יותר), גילו, באופן מובהק, כמות רבה יותר של תגובות ורבאליות לתיווך המוענק להם על ידי האח הבוגר. כמו כן, שכיחות התגובות הבלתי-ורבאליות בקרב אחאים צעירים

בקבוצת הפיגור הייתה גבוהה יותר, באופן מובהק, מזו שבשתי קבוצות השוואה. ממצא זה רומז על כך שרמת ההיענות של האח הצעיר לתיווך המוענק לו עולה ככל שהמתווך מגביר את מאמצי התיווך שלו.

הממצאים הצביעו על כך שבמצב המובנה, בהשוואה למצב החופשי, אחאים בוגרים תיווכו בשכיחות גבוהה יותר, באופן מובהק, בארבעת מדדי התיווך: כוונה והדדיות, משמעות, טרנסצנדנטיות ותחושת יכולת. ממצאים אלה התקבלו בכל אחת מקבוצות המחקר בנפרד, למעט מדד משמעות לגביו התקבלה מגמה הפוכה בקרב אחאים בוגרים מקבוצת השוואה הכרונולוגית. מיון התנהגויות התיווך לסיטואציה חופשית מול מובנית חשפה את הממצא כי אף במדד הטרנסצנדנטיות רמת התיווך של אחאים בוגרים בקבוצת הפיגור הייתה גבוהה יותר, באופן מובהק, מרמת התיווך של אחאים בוגרים בקבוצת השוואה הכרונולוגית. עם זאת ממצא זה התקבל במצב החופשי בלבד.

בבדיקת הקשר בין התנהגויות התיווך של האם, כפי שבאו לידי ביטוי באינטראקציה אם-ילד (אח בוגר) לבין התנהגויות התיווך של האח הבוגר, כפי שבאו לידי ביטוי באינטראקציה אח בוגר-אח צעיר, התקבלו קשרים גבוהים ומובהקים בעיקר בקבוצת השוואה הכרונולוגית (שבה הרמה השכלית של הלומד באינטראקציה האחאית הייתה גבוהה). קשרים אלה התקבלו ביחס למדדי התיווך- כוונה והדדיות, תחושת יכולת וויסות התנהגות וכן ביחס לציון 'איכות התיווך הכללית'. לעומת זאת, בקבוצת הפיגור ובקבוצת השוואה המנטאלית (שבהן הרמה השכלית של הלומד באינטראקציה האחאית הייתה נמוכה) התקבלו, לרוב, קשרים נמוכים ובלתי מובהקים בין תיווך האם לתיווך האח הבוגר. ממצאים אלה מלמדים כי אחאים בוגרים ערים לצרכים ולקשיים של הלומד ומשנים, במידת הצורך, את התיווך אליו נחשפו במסגרת המשפחה. נראה כי הם הפנימו את תיווך האם והתאימו אותו לילד הניצב מולם.

איכות היחסים בין אחאים נמצאה קשורה, באופן מובהק, לאיכות התיווך הכללית של האח הבוגר. ככל שהאח הבוגר תפש את מקומו ביחס לאח הצעיר במונחים של מעמד וסמכות, כך איכות התיווך הכללית שלו הייתה גבוהה יותר, דבר שהתבטא בעיקר בתיווך במדדים של כוונה והדדיות וויסות התנהגות. לעומת זאת, ככל שהאח הבוגר דיווח על כך שיחסיו עם האח הצעיר מאופיינים ברמה גבוהה של קונפליקט, כך איכות התיווך הכללית שלו הייתה נמוכה יותר והוא תיווך פחות

במדדים- כוונה והדדיות, תחושת יכולת וויסות התנהגות. תפישת האח הבוגר את ההעדפה של ההורה את האח הצעיר נמצאה אף היא קשורה לאיכות התיווך הכללית שלו אולם, בכיוון חיובי. ככל שהאח הבוגר דיווח על כך שהוריו מעדיפים יותר את אחיו הצעיר מאשר אותו, כך הוא תיווך לו ברמה גבוהה יותר ביחס לכל מדדי התיווך (פרט לטרנסצנדנטיות). בדיקת ההבדלים בעוצמת המתאמים בין הקבוצות הצביעה על כך שכמעט ולא נמצאו הבדלים מובהקים בין שלושת קבוצות המחקר ביחס למתאמים השונים שהתקבלו.

ממצאי המחקר הנוכחי תורמים להבנה מעמיקה של אופי האינטראקציה התיווכית של אחאים במשפחות בהן ילד עם פיגור שכלי בהשוואה למשפחות של ילדים עם התפתחות תקינה. נראה, אפוא, כי אחאים בוגרים של ילדים צעירים עם פיגור שכלי משתמשים באסטרטגיות תיווך אשר נמצאו יעילות במדגמים אחרים (בתיווך מבוגר-ילד וכן בתיווך בין ילדים) ואף מתאימים את רמת התיווך שלהם בהתאם לצרכיו של הילד לו הם מתווכים. מעבר לכך, תומכים הממצאים בידע המחקרי אודות השפעה של גורמים שונים הקשורים במתווך, בלומד ובאינטראקציה על התהליך התיווכי.